

Van nationaal belang: De functie van het Nederlandse literaire erfgoed in de eerste helft van de negentiende eeuw ¹

FRANCIEN PETIET

Netherlands Organisation for Scientific Research

Laan van Nieuw Oost-Indië 300, Postbus 93138,
2509 AC Den Haag, Nederland

f.petiet@nwo.nl

Of National Meaning: The Function of Dutch Literary Heritage in the First Half of the Nineteenth Century

Abstract. At the end of the 18th century the interest in the literary past emerged in the Netherlands. In this article I will try to explain why all of a sudden the literary past became an object of study. First of all the authors from the past were used to improve the contemporary Dutch literature. Another reason was the belief that patriotic feelings could be disseminated through literature. After 1813 the literary past became vital for engendering a national recovery. The focus came to lie upon the restoration of the national identity and the literature, especially the literature from the seventeenth century, had an important role to play in this.

Keywords: literary history; canon; nationalism; patriotism; poetry

1. Inleiding

In 1810 publiceerde Jeronimo de Vries, werkzaam als klerk bij de Amsterdamse Politieke Secretarie zijn *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*. De Vries was daarmee de eerste die een geschiedenis publiceerde van de Nederlandse literatuur (hoewel hij zich beperkte tot de poëzie) door de eeuwen

¹ Dit artikel is gebaseerd op mijn proefschrift '*Een voldingend bewijs van ware vaderlandsliefde*': *De creatie van literair erfgoed in Nederland, 1797-1845* (2011). Het onderzoek maakt deel uit van het NWO-project *The construction of the literary past* van prof. dr. Marita Mathijssen (Universiteit van Amsterdam).

heen.² De Vries voorzag met zijn werk in de groeiende behoefte aan kennis over de vroegere vaderlandse literatuur. Zijn geschiedenis was dan ook spoedig uitverkocht.³ De belangstelling voor de vroegere vaderlandse literatuur blijkt niet alleen uit de belangstelling voor het werk van De Vries, maar ook uit de toenemende groei van het aantal publicaties over het literaire erfgoed in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Er verschenen tientallen literair-historische werken, bloemlezingen, edities en verhandelingen over de vaderlandse schrijvers. De geschiedenis van de Nederlandse literatuur kreeg in deze periode gestalte. Opvallend daarbij is dat veel van deze werken nationaal gekleurd waren. Het was de letterkundigen niet uitsluitend te doen om kennis te verspreiden over de vaderlandse literatuurgeschiedenis, maar vooral ook om nationale normen en waarden over te brengen op de lezer.

In dit artikel wil ik laten zien hoe de geschiedenis van de Nederlandse literatuur werd gecreëerd aan de hand van eigentijdse idealen en verlangens, in het bijzonder het verlangen naar een nationale eenheid met een eigen identiteit. Alvorens hierop in te gaan op wil ik eerst kort beschrijven wanneer en waarom de belangstelling voor de vaderlandse literatuurgeschiedenis is ontstaan. Deze achtergrond is van belang, omdat deze een verklaring biedt voor de functie die de literatuur kreeg begin negentiende eeuw. Literatuur fungeerde toen, aldus Willem van den Berg (Van den Berg 1999: 310), als verspreidingsmedium en als constitutief element van nationale sentimenten

2. Verval als voedingsbodem

De interesse in het literaire erfgoed dankt haar ontstaan aan het zogenaamde achttiende-eeuwse vervaldenken. Rond 1700 kwam een einde aan de vooraanstaande positie die de Nederlandse Republiek in de zeventiende eeuw op uiteenlopende terreinen had verworven. De Republiek was over haar hoogtepunt heen. In de loop van de achttiende eeuw verloor Nederland zijn belangrijke positie op zowel op cultureel als staatkundig en economisch terrein (Wiskerke 1995: 46). De Gouden Eeuw was definitief voorbij; de Republiek telde internationaal niet meer mee. De inwoners ervoeren een gevoel van teleurgang,

² De Vries hoefde niet volledig uit het niets te beginnen, maar kon gebruik maken van bestaande bronnen. Enkele belangrijke bronnen voor zijn geschiedenis waren de studie van dichter Willem Kops uit 1774 over de rederijders, *Schets eener geschiedenis der rederijkeren*, Hendrik van Wijns *Historische en letterkundige avondstonden* uit 1800 en de college-aantekeningen van hoogleraar Nederlands Matthijs Siegenbeek.

³ In 1835 verscheen een tweede druk van deze *Proeve*. De Vries schreef in het voorwoord dat de eerste druk snel uitverkocht was. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de oplage niet erg hoog was, zoals De Vries zelf toegaf. Hoe hoog de oplage was is mij niet bekend.

hetgeen versterkt werd door de herinneringen aan de Gouden Eeuw. Het ingezette verval werd ook gevoeld op literair gebied. De zeventiende-eeuwse dichters Pieter Corneliszoon Hooft en Joost van den Vondel waren overleden en hadden geen gelijkwaardige opvolgers gekregen. Er werd geklaagd over te veel rijmelarij en te weinig originaliteit en theorie (De Vries 2001: 17-19).

De onvrede over de contemporaine literatuur leidde rond 1750 tot de oprichting van tal van letterkundige genootschappen. Via onder andere het kritisch keuren van elkaars werk werd binnen deze verenigingen getracht de literatuur op een hoger niveau te brengen.⁴ Eind achttiende eeuw bleek de negatieve beeldvorming over de eigen letteren echter nauwelijks verdwenen. Het gevoel dat de vaderlandse literatuur in een diep dal was geraakt leefde nog steeds. Als belangrijke oorzaken werden genoemd de voorliefde van het Nederlandse publiek voor vertalingen, de verwaarlozing van de klassieke letteren en de negatieve houding van het buitenland tegenover de Nederlandse literatuur, die weinig bevorderend was voor het zelfvertrouwen (Petiet 2011: 30).

Waarom vond men het literaire verval toen eigenlijk problematisch? De reden hiervoor moet worden gezocht in de opvoedende functie die aan de literatuur werd toebedeeld. Literatuur werd gezien als maatschappelijk van belang. Deze maatschappelijke functie zou in de loop van de negentiende eeuw nog veel sterker worden benadrukt. Evert Wiskerke (Wiskerke 1995: 146) wijst in zijn studie over de waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur op het sterk toegenomen besef van moreel verval na 1780. Dit verval werd in de tijd zelf in verband gebracht met de poëzie. Wiskerke schrijft: "Waar de poëzie niet floreerde, kon zij niet langer haar opvoedende functie uitoefenen" (Wiskerke 1995: 146). Doordat het literaire verval nu in direct verband gebracht werd met het moreel verval en daarmee ook met de algehele neergang van het vaderland, werd het noodzakelijk om de kwaliteit van de literatuur te verbeteren.

2.1 Modellen ter beschouwing

In 1783 publiceerde de Latijnse dichter Jeronimo de Bosch zijn beroemde *Dichtkundige verhandeling over de regelen der dicht-kunde*.⁵ De Bosch uitte in deze verhandeling zijn onvrede over de contemporaine Nederlandse dichtkunst. Een belangrijke oorzaak voor het verval van de poëzie moest volgens hem worden

⁴ Voor meer informatie over de functie van deze genootschappen zie het proefschrift van Marleen de Vries, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*.

⁵ Deze verhandeling is te danken aan een prijsvraag uitgeschreven door *Teyler's Tweede Genootschap* in 1780. De vraag was als volgt: 'Welken zyn de beste en duidelykste kenmerken van zoodanige regelen, die, om dat zy in den aard van 't ontwerp te vinden, of met de form van 't gekoozen dicht-stuk verknocht zyn, niet mogen noch kunnen veronachtzaamd of te buiten gegaan worden?'. De Bosch won met zijn antwoord de 'gouden eer-prys'. Zie voor informatie over deze verhandeling en de invloed van zijn ideeën: Wiskerke 1995: 129-149.

gezocht in het loslaten van de goede voorbeelden. Hij verzette zich daarmee tegen de normatieve regelgeving die in de tweede helft van de achttiende eeuw binnen de genootschappen was ontstaan. Een schrijver diende zich volgens hem te ontwikkelen aan de hand van modellen, niet aan de hand van droge regels. Hij hield een pleidooi voor het navolgen van de Griekse en Romeinse schrijvers, gelijk in de zeventiende eeuw werd gedaan door onder meer Joost van den Vondel en Pieter Corneliszoon Hooft. De Bosch was van mening dat uitsluitend de klassieke auteurs tot voorbeeld moesten worden genomen. Weliswaar hadden Vondel en Hooft zich gevormd aan de hand van de oude meesters, desalniettemin was hij van mening dat hun werk niet als leidraad kon worden gebruikt.

Zijn ideeën werden door anderen gedeeld, zij het dat niet iedereen van mening was dat slechts de klassieke auteurs als model moesten worden gebruikt. Het navolgings-principe van De Bosch deed de vraag opkomen welke vaderlandse schrijvers tot voorbeeld konden worden genomen? Welke schrijvers had het vaderland door de eeuwen heen gekend? Welke waren goed en waarom? Diverse genootschappen hielden zich met deze problematiek bezig en schreven hierover prijsvragen uit. In 1782 bijvoorbeeld schreef het genootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* een prijsvraag uit waarin werd gevraagd een geschiedenis van de Nederduitse poëzie te schrijven. De vraag werd meerdere keren uitgeschreven, maar bleef onbeantwoord (De Vries 2001: 132). Enkele jaren later, in 1789 schreef het Rotterdamse genootschap *Studium scientiarum genitrix* een gelijksoortige prijsvraag uit. Het genootschap wilde middels het aanwijzen van goede en minder goede voorbeelden uit het verleden de contemporaine dichtkunst bevorderen.⁶ Op deze prijsvraag kwam wel een antwoord binnen, maar door onenigheid tussen het genootschap en de auteur, dichter Jacob van Dijk, trok deze zijn antwoord weer in (Van den Berg 1973: 450-451).⁷

In 1802 schreef *Bataafsche maatschappij van taal- en dichtkunde* een prijsvraag uit over de achttiende-eeuwse dichtkunst: in hoeverre was deze achteruitgegaan danwel verbeterd ten opzichte van de periode daarvoor? Het antwoord op deze vraag zou leiden tot de eerste gepubliceerde overkoepelende literatuurgeschiedenis (beperkt tot poëzie) en verscheen in 1808 en 1809 in twee

⁶ De vraag luidde als volgt: "Eene beredeneerde Historie [...] van den oorsprong, voortgang en tegenwoordigen staat der Nederduitse Dichtkunst, welke tot eenen grondslag zoude dienen voor alle Dichteren, om daar uit, op eene gemakkelijcke wijs, de Historie der Dichtkunste in hun Vaderland te leeren kennen, en vooral die Dichters, in onderscheiden tydvakken, welke hunne aandacht, betrachtting en naarvolging byzonder waardig mogen zyn, en uit dien hoofde gekend behoren te worden: eene Historie derhalven, waar in alles, zoo naauwkeurig mogelyk, met opzigt tot den juistten leeftyd der Dichteren, mitsgaders zo wel het gebrekkige, als het schoone, of pryzenswaardige, in ieder tydvak, moet worden aangewezen."

⁷ Het antwoord van Van Dijk werd postuum gepubliceerd in het eerste deel van zijn *Nagelatene schriften* (1832).

delen in de genootschapsverhandelingen. In 1810 volgde een losse uitgave onder de titel *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*. De auteur van het winnende antwoord was Jeronimo de Vries, een neef van de eerder genoemde Jeronimo de Bosch.

De Vries beschreef in zijn werk de ontwikkeling van de poëzie vanaf de dertiende eeuw. Hij maakte daarvoor gebruik van het werk van anderen die al eerder over dit onderwerp hadden geschreven, onder wie Hendrik van Wijn en Willem Kops.⁸ Vernieuwend was De Vries vooral in de vorm. Hij presenteerde een *geschiedenis* van de Nederlandse dichtkunst vanaf het begin tot aan de eigen tijd, waarin hij periodes onderscheidde van opkomst, bloei en verval. Hij wees op factoren die van invloed waren op de dichtkunst, zoals staatkundige veranderingen en taalverbastering. Het was hem niet uitsluitend te doen om de ontwikkeling van de poëzie te beschrijven, maar vooral ook om een verklaring te geven voor die ontwikkeling. Eén belangrijke verklaring zocht De Vries, gelijk zijn oom De Bosch, in het navolgen van goede voorbeelden. Een belangrijk doel van zijn werk was dan ook navolgenswaardige voorbeelden aanschouwelijk te maken voor het publiek. Aan de hand van fragmenten wees hij de lezer op goede en minder goede kwaliteiten van de vaderlandse dichters.

Over de vroegste periode was De Vries negatief. Hij beschouwde de Middeleeuwen als een periode waarin de poëzie in verval was. De middeleeuwse dichtkunst bezat volgens hem nagenoeg geen esthetische waarde. Het ontbrak aan smaak. De klassieke werken van de Griekse en Romeinse auteurs waren in de vergetelheid geraakt en de taal was aan verbastering onderhevig. Een andere belangrijke oorzaak voor het verval moest volgens hem worden gezocht in de verdeeldheid. Onderlinge ruzies, zoals de Hoekse en Kabeljauwse twisten, hadden ertoe geleid dat de aandacht van de poëzie werd afgeleid.

Verbetering zag De Vries in de zestiende eeuw, met name in de tweede helft. De opkomende Hervorming, het verlangen naar godsdienstvrijheid en onafhankelijkheid van de natie werkten volgens hem positief op de dichtkunst. In het bijzonder Pieter Roemer Visscher, Dirk Volkertszoon Coornhert en Hendrik Laurenszoon Spieghel, hadden aldus De Vries veel bijgedragen aan de verlichting en beschaving van de natie en het streven naar vrijheid. Hij beschouwde hen als de wegbereiders voor de enorme vlucht die de poëzie in de daaropvolgende eeuw zou maken.

In de zeventiende eeuw was de vaderlandse dichtkunst volgens De Vries tot volle bloei gekomen. De verkregen vrijheid na de Spaanse periode zag hij als een

⁸ Hendrik van Wijn publiceerde in zijn *Historische en letterkundige avondstonden* uit 1800 een geschiedenis van de middeleeuwse poëzie. Willem Kops had in 1774 een studie uitgebracht over de rederijkersliteratuur. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis en de bronnen die De Vries heeft gebruikt Petiet 2011, i.h.b. hoofdstuk 3.

belangrijke oorzaak van die bloei. Als andere reden wees hij op de beoefening van de klassieke teksten, die in de zestiende eeuw waren herontdekt. “De Grieksche en Latijnsche Letteren bovenal werden de bronnen, waaruit men de Dichters leerde putten, en waaruit zij ook werkelijk hebben geput, fraaije gedachten, treffende schilderingen, heerlijke vergelijkingen, met één woord, den waren smaak, het juiste gevoel voor hetgeen schoon en bevallig is” (De Vries 1810, dl. 1: 93). Klassieke scholing achtte De Vries onontbeerlijk voor iedere dichter. Hieruit blijkt de invloed van zijn oom De Bosch. Hij benadrukte dat dichters als Hooft en Vondel de Griekse en Romeinse schrijvers tot voorbeeld hadden genomen. De Vries was dan ook van mening dat de literaire achteruitgang die hij signaleerde vanaf het einde van de zeventiende eeuw onder meer het gevolg was van het loslaten van de goede voorbeelden, waartoe De Vries ook, in tegenstelling tot zijn oom, zeventiende-eeuwse dichters rekende, onder wie Hooft, Vondel en De Decker:

Het navolgen van goede voorbeelden, werd in dien tijd te zeer verwaarloosd; een HOMERUS, een VIRGILIUS, een HORATIUS, HOOFT, VONDEL, DE DECKER, en anderen, deze zijn de regelen, de voorbeelden, de bronnen, of, gelijk zeker Schrijver zegt, “de echte Antieken in de dichtkunst, even gelijk de VENUS de MEDICIS, de APOLLO, de LAOCOON en andere meesterstukken der Oudheid de ware modellen zijn ter beoefening van den Schilder en Beeldhouwer.” (De Vries 1810, dl. 2: 15)

De verbeeldingskracht nam af, de oorspronkelijkheid verminderde, het krachtige verdween. Te veel vrijheid en welvaart had de mens lui gemaakt. De verbeelding werd niet meer geprikkeld, het gemoed werd niet meer geraakt. De Vries was daarnaast van mening dat de achttiende-eeuwse dichtgezelschappen de poëzie eveneens weinig goeds hadden gedaan. Binnen deze genootschappen werd de dichtkunst te veel aan banden gelegd. Er werd te veel gewikt en gewogen, waardoor de poëzie onderdrukt raakte. Eind achttiende eeuw zag hij verbetering als gevolg van het loslaten van de regels en het weer ter hand nemen van goede voorbeelden. De Vries signaleerde dus een verbetering in de eigen tijd.

Het beeld dat De Vries schetste van de geschiedenis van de vaderlandse poëzie bleef in de daaropvolgende decennia nagenoeg ongewijzigd.⁹ In de standaardwerken van onder meer Matthijs Siegenbeek, Nicolaas Godfried van Kampen, Willem de Clercq en Pieter Gerardus Witsen Geysbeek¹⁰ werd in grote

⁹ Uitgaande van de officiële handboeken waarin de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde (in de negentiende-eeuwse betekenis van het woord) werd beschreven.

¹⁰ Respectievelijk *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1826), *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden* (1821-1826), *Verhandeling van den heer Willem de Clercq ter beantwoording der vraag: welken invloed heeft vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche Taal- en letterkunde, sinds het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen?* (1824), *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek der nederduitsche dichters* (1821-1827).

lijnen eenzelfde ontwikkeling geschetst. De middeleeuwse literatuur kon over het algemeen op weinig waardering rekenen. Deze werd hoofdzakelijk belangrijk gevonden vanwege de taalkundige en historische waarde. Veel letterkundigen achtten de esthetische waarde van de oude werken als nagenoeg nihil. Men wees op de taalverbastering die vooral vanaf de veertiende eeuw toenam; de geschriften waren geschreven in onzuiver Nederlands. Ook klaagde men over het berijmd proza. Dichter Adam Simons, in 1816 aangesteld als "hoogleraar in de Nederlandsche letterkunde en welsprekendheid" aan de Utrechtse Hogeschool vatte de vroege vaderlandse dichtkunst als volgt pakkend samen:

Toen al wat poëzij geheeten werd, zich bepaalde bij *rijmkronijken* en *spiegels historiaal*, bij *geestelijke liedekens*, *batementspelen* en *schokken*; toen de kreupeldichter zuchtte onder zijne kunstige *baladen*, *refereinen*, *rondeelen*, *retrogrammen*, *ricquerakken* en andere kluisters; terwijl de taal, door de onnatuurlijke vermenging met de spraak der Walen jammerlijk verbasterd, hare vorige kracht en bevalligheid geheel had verloren. (Simons 1820: 300)

Matthijs Siegenbeek¹¹ was eveneens weinig te spreken over de vroegste schrijvers. Hij schreef in zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1826) over de dertiende eeuw: "Intusschen waren en bleven, tot na de algemeene verspreiding der boekdrukkunst, de hulpmiddelen ter beschaving en versiering van den geest nog steeds gering; weshalve wij noch in deze, noch in de naastvolgende eeuwen werken te wachten hebben, die, als voortbrengselen van vernuft en goeden smaak, eene bijzondere aanbeveling verdienen" (Siegenbeek 1826: 19-20).

Stoke's *Rijmkroniek* beschouwde Siegenbeek van onschatbare waarde, omdat het tot één van de vroegste werken in de moedertaal behoorde. Als dichtstuk had het echter volgens hem 'geringe verdiensten' (Siegenbeek 1826: 21). Ook Nicolaas van Kampen liet zich in zijn *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen* eveneens kritisch uit over de middeleeuwse schrijvers als Melis Stoke, Jacob van Maerlant en Jan van Helu. Weliswaar bewonderde hij de verlichte denkbeelden van Van Maerlant, de grammaticale zuiverheid van Melis Stoke en de dichterlijke zwier van Van Helu, als dichters achtte hij hen minderwaardig. Ze waren volgens hem eerder *schrijver* dan *dichter*. Hij verweet hen te schrijven in berijmd proza. De taal was volgens hem nog "te zwak, om op vrije voeten te gaan" (Van

¹¹ Siegenbeek werd in 1797 aan de Leidse universiteit aangesteld als de eerste hoogleraar Nederlands, waarbij de nadruk vooral lag op de welsprekendheid. Vanaf 1815 werd het aantal leerstoelen Nederlands uitgebreid. Afstuderen in Nederlands was overigens nog niet mogelijk. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, in 1876, werd het mogelijk om in het vak Nederlands af te studeren. Tot die tijd was Nederlands op de universiteiten slechts een bijvak voor studenten theologie, rechten en medicijnen. Zie hierover onder meer Van den Berg 1989 en Siegenbeek 1997. In 1826 publiceerde hij een literatuurgeschiedenis onder de titel *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*.

Kampen 1821-1826, dl. 1: 10). Het was dan ook volgens hem geen wonder dat veel schrijvers hun toevlucht zochten tot vertalingen. Ook Barthold Hendrik Lulofs, die in 1845 een uitvoerig werk uitbracht over de middeleeuwse literatuur, *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde*, deelde de mening dat waarde van de vroegste schrijvers hoofdzakelijk moest gezocht worden in de studie van de taal, geschiedenis, zeden en gebruiken, de denkwijze en de "gehele nationaliteit van onze voorouders" De middeleeuwse letteren hadden volgens hem weinig "aanlokkelijks" (Lulofs 1845: 26).

Deze negatieve waardering voor de vroegste letteren in de verschillende handboeken wil niet zeggen dat er helemaal geen belangstelling voor was, integendeel. Er verschenen in de eerste helft van de negentiende eeuw verschillende edities van middeleeuwse teksten.¹² Vanaf het eind van de jaren dertig nam de interesse in deze literatuur zelfs toe, in het bijzonder voor de volksliteratuur. Deze verschuiving kan in verband worden gebracht met de opkomst van het romantisch gedachtegoed dat ook in Nederland steeds meer zijn invloed deed gelden en waarbij de hang naar het verleden toenam.¹³ De oude schrijvers bleven in de eerste helft van de negentiende eeuw echter vooral het studie-object van een kleine geleerdenkring. In de officiële handboeken uit de eerste helft van de negentiende eeuw, waarin de geschiedenis van de literatuur uiteen werd gezet, bleef de belangstelling voor de middeleeuwse letteren zeer gering. De vroegste schrijvers als Van Maerlant en Stoke werden ongeschikt geacht om nagevolgd te worden en waren dus minder bruikbaar.

De zeventiende eeuw werd daarentegen beschouwd als het hoogtepunt van de Nederlandse literatuur (Petiet 2011, hoofdstuk 3). Auteurs als Vondel, Hooft, Huygens en Cats werden regelmatig naar voren geschoven als goede voorbeelden, die beoefend en bestudeerd dienden te worden. Overigens niet alleen vanwege de literaire kwaliteiten, maar ook vanwege het vaderlandse karakter van hun werk, waarover verderop meer. Er verschenen dan ook velerlei uitgaven van en over hun leven en werk. Enkele voorbeelden zijn *Proeven van Nederduitsche dichtkunde uit de zeventiende eeuw* van Matthijs Siegenbeek (1806), *Redevoering over de brieven van Pieter Corneliszoon Hooft* van Jacobus Scheltema (1807), *Verhandeling over het leven en de verdiensten van Joost van den Vondel, als dichter beschouwd* van Jacobus Hendrik van der Schaaff (1827) en *Redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks* van (Kops 1818).

¹² Zie voor meer informatie over de edities en de filologische belangstelling het proefschrift van Jan Rock, *Papieren monumenten* (de handeditie verschijnt in de loop van 2013 bij uitgeverij Vantilt).

¹³ In het algemeen kan het historisch bewustzijn zoals zich dat vanaf eind van de achttiende eeuw in Nederland langzaam voltrok in verband worden gebracht met de romantische stroming. Het ligt echter niet in het doel van deze bijdrage om in te gaan op de invloed van deze beweging op de literatuurgeschiedschrijving.

Hoewel de aandacht voor de klassieke literatuur niet geheel verdween in de eerste decennia van de negentiende eeuw, kan wel worden gesteld dat de Griekse en Romeinse schrijvers geduchte concurrentie kregen van eigen bodem. De vaderlandse schrijvers werden steeds vaker naar voren geschoven, niet alleen vanwege hun dichtelijke kwaliteiten, maar vooral ook vanwege hun betekenis voor het vaderland.

2.2 Opwekken van vaderlandse gevoelens

De vroegere schrijvers werden niet alleen ingezet om de bloei en luister van de eigen letteren te bevorderen, maar tevens kregen ze een rol in het nationaal hersteldenken (Wiskerke 1995: 184-197). Door ze als vaderlandse helden neer te zetten waar het vaderland trots op kon zijn, werd getracht de inwoners van de natie een gevoel van bestaansrecht te geven.¹⁴ Vooral begin negentiende eeuw werd een beroep op het verleden gedaan om belangstelling voor het vaderland op te wekken (Van Sas 2004: 89).

Het vereren van beroemde vaderlanders gebeurde op tal van manieren. In onder meer gedichten, romans en schilderijen werd het verleden tot leven gewekt en overgebracht op het nageslacht. Ook werden in de loop van de negentiende eeuw standbeelden opgericht, zoals van Jacob Cats in Brouwershaven (1829) en Michiel de Ruyter in Vlissingen (1841). De inspiratie werd vooral gehaald uit de Gouden Eeuw, die in de loop van de negentiende eeuw steeds meer het referentiepunt werd voor nationale gevoelens (Grijzenhout & Van Veen 1992: 14).¹⁵

Zoals in de vorige paragraaf is beschreven werd in de literatuurbespreking de zeventiende-eeuwse literatuur gezien als het hoogtepunt van de vaderlandse letteren. De schrijvers uit de Gouden Eeuw werden in diverse handboeken, redevoeringen en verhandelingen bewierookt. De aandacht richtte zich niet uitsluitend op hun kwaliteiten als dichter, maar vooral ook op hun persoon. Ze werden gekenschetst als voorbeeldige vaderlanders, die zich hadden ingezet voor hun vaderland en daarmee het aanzien van de natie hadden vergroot. Begin negentiende eeuw werden de schrijvers vooral bewonderd met als doel het vergroten van vaderlandsliefde. Door de inwoners in contact te brengen met het grootse verleden van hun vaderland, werd getracht het zelfvertrouwen, het geloof

¹⁴ Ook eigentijdse literatuur waarin het vaderland werd bezongen kon rekenen op veel waardering. Lotte Jensen beschrijft in haar studie *De verheerlijking van het verleden* bijvoorbeeld dat het succes dat schrijver Adriaan Loosjes begin negentiende eeuw genoot met zijn roman *Maurits Lijnslager* vooral te danken was aan de vaderlandslievende inhoud.

¹⁵ Zie over de belangstelling voor de Gouden Eeuw in de schilderkunst ook: Louis van Tilborgh en Guido Jansen, *Op zoek naar de Gouden Eeuw. Nederlandse schilderkunst 1800-1850* (1986).

in eigen kunnen, op te krikken. “Het vereeren der gedachtenis van *Nederlanders*, beroemd door uitstekende verdiensten, is aangenaam, nuttig, en overeenkomst het doel van dit Genootschap [*Felix Meritis*]. Aangenaam, als herinnerende aan den alouden luister van ons Vaderland; nuttig, als vernieuwende de kennis aan loffelijke voorbeelden” (Koopmans 1809: 141).

Bovengenoemd citaat is afkomstig van de predikant Rinse Koopmans, die in 1809 een redevoering publiceerde over Constantijn Huygens. Koopmans achtte het belangrijk om beroemde vaderlanders uit het verleden te vereeren. Hij beklemtoonde de voorbeeldfunctie die de vroegere landgenoten op de huidige inwoners kon hebben. Hij zag in zijn tijd een achteruitgang van het zedelijke karakter en achtte het om die reden noodzakelijk om te wijzen op goede voorbeelden. Huygens was volgens hem een man die tot voorbeeld strekte, vooral vanwege zijn zedelijke karakter, gelijk ook de zeventiende-eeuwse dichter Camphuysen, over wie Koopmans al eerder, in 1804, een redevoering had gepubliceerd. Hij ging in beide redevoeringen dan ook vooral in op het zedelijke, vrome en godsdienstige karakter van beide dichters.

Ook de letterkundige Jacobus Scheltema ging in verschillende werken in op de persoon achter de schrijver.¹⁶ Met zijn *Redevoering over de brieven van Pieter Corneliszoon Hooft* uit 1807 beoogde hij “om Hoofts verstandelijke en vooral zijne zedelijke waarde uit dezelve te leeren kennen.” Scheltema ging hoofdzakelijk in op de het doen en laten van Hooft als mens en minder op de dichter Hooft. Hij zette Hooft neer als een nederig en spaarzaam persoon, gastvrij en vroom, die zich het liefst beweegde in de huiselijke kring van vrouw en kinderen.¹⁷ Bovengenoemde voorbeelden zijn exemplarisch voor de bewieroking van de zeventiende-eeuwse auteurs als ideale vaderlanders. Ook Matthijs Siegenbeek, die verschillende verhandelingen publiceerde over onder andere Vondel en Hooft, benadrukte het voorbeeldige karakter van deze dichters, waarbij hij vooral ook het vaderlandslievende karakter van beiden accentueerde. Over Hooft schreef hij:

[...] door zijne standvastigen braafheid, door zijne belangelooze goedwilligheid aller hoogachting en genegenheid waardig is; of als vriend, echtgenoot, en vader, om de getrouwe vervulling der pligten, aan die heilige betrekkingen verbonden, aan allen, die in dezelve geplaatst zijn, ter navolging verdient te worden voorgesteld; of eindelijk, als burger, om

¹⁶ Jacobus Scheltema was een bekend letterkundige begin negentiende eeuw. Hij publiceerde over uiteenlopende onderwerpen. Op het gebied van literatuur publiceerde hij onder meer over Hooft, Anna Roemersdr. Visscher, Maria Tesselschade Roemersdr. Visscher, Jacob Cats en Jacob van Heemskerk. Zie over zijn leven en werk: P. Scheltema *Het leven en de letterkundige verrichtingen van den geschiedschrijver, mr. Jacobus Scheltema* (1849).

¹⁷ Zie over deze redevoering ook: Jansen 1999.

zijn steeds werkzame vrijheids- en vaderlandsliefde, om de onkreukbare rechtvaardigheid en nooit verflaauwende burgermin, in de bediening van zijn aanzienlijken post, als handhaver des rechts, door hem ten toon gespreid, op den eerbied van alle weldenkenden de rechtmatigste aanspraak heeft (Siegenbeek 1800: 59-60).

Gelijk Scheltema zette hij Hooft neer als de ideale vader, vriend en echtgenoot, die zich verdienstelijk had gemaakt voor het vaderland. Vaderlandsliefde, zedelijkheid en godsdienstigheid zijn de drie punten die in de eerste helft van de negentiende eeuw vaak genoemd werden in werken over de zeventiende-eeuwse auteurs. Echter valt wel een verschil waar te nemen in het gebruik van het literaire erfgoed in de jaren rond 1800 en de periode daarna. Begin negentiende eeuw werd de Gouden Eeuw gezien als een afgesloten periode, waarop men met nostalgie op terugkeek (Van Sas 2004: 556). In de tijd van het Verenigd Koninkrijk veranderde dit. Het verleden werd niet langer meer gezien als een periode die voorbij was, maar als een tijd die kon terugkeren. Men verlangde naar een tweede Gouden Eeuw. Dit had gevolgen voor de functie die het literaire erfgoed in deze periode kreeg. De vroegere schrijvers werden niet alleen maar meer ingezet om vaderlandse gevoelens los te maken of om de eigen literatuur te verbeteren, men ging een stap verder. Het literaire verleden werd gebruikt om de inwoners op te voeden tot *nationale* burgers. De schrijvers van vroeger kregen in deze periode steeds meer de rol toebedeeld van, zoals Marita Mathijssen het omschrijft, “opbouwende en geëngageerde sociaal werker” (Mathijssen 2011: 12).

3. Literatuur als drager van nationale identiteit

Na de Franse tijd brak de periode aan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830), waarbij Nederland, België en Luxemburg samen werden gevoegd. De koning van het nieuwe koninkrijk, koning Willem I, wilde een nationale eenheid creëren tussen noord en zuid. Om dit te bewerkstelligen voerde hij een natievormende taalpolitiek in, waarbij het Nederlands de nieuwe landtaal werd van het koninkrijk (Janssens & Steyaert 2008: 42-54). Daarnaast trachtte hij door middel van onderwijs in de eigen taal- en letterkunde de eenheid te bevorderen. Hij breidde het aantal leerstoelen Nederlandse taal- en letterkunde uit en stelde zowel in het noorden als in het zuiden hoogleraren Nederlands aan.

Het is in deze periode dat de focus op de nationale identiteit, waar hoofdzakelijk onder werd verstaan vaderlandsliefde, tolerantie, zedelijkheid en godsdienstigheid (Petiet 2011: 152-156) toenam. Verbastering van het nationaal

karakter, zo dacht men, leidde tot nationaal verval. Nieuw was die gedachte overigens niet. Al eind achttiende eeuw werden initiatieven ontplooid om het verval tegen te gaan en de nationale identiteit te herstellen (Kloek 1997: 7). In de periode van het gezamenlijk koninkrijk kreeg het literaire erfgoed echter een grote rol toebedeeld in dit restauratieproces. De nadruk kwam steeds meer te liggen op de relatie tussen het nationale karakter en de nationale letterkunde. Literatuur werd beschouwd als drager van die identiteit. Via het lezen van nationale literatuur konden de lezers opgevoed worden tot ware vaderlanders. De Gouden Eeuw werd wederom tot voorbeeld gekozen. Volgens veel letterkundigen gaven juist de zeventiende-eeuwse dichters uiting aan die identiteit, die hoofdzakelijk gekenmerkt werd door vaderlandsliefde, godsdienstigheid en zedelijkheid (Petiet 2011: hoofdstuk 4). Door hun werk te lezen kon de lezer een ware vaderlander worden. Hoogleraar Nederlands Cornelis Frans van Eck¹⁸ verwoordde het in zijn oratie "Over het aanbevelenswaardige van de beoefening der Nederlandsche letterkunde" uit 1817 als volgt: "Een echt Nederlandsch hoofd, en een echt Nederlandsch hart, worden het best verkregen door de schriften van echt Nederlandsche mannen te lezen; bijzonder door het lezen dier schriften, waar in de eeuw van de verhevenste worsteling onzer Vaders tegen het uitheemsch geweld, door de zeldzaamste zege bekroond, naar waarde is beschreven" (Van Eck 1817: 53).

Van Eck sloot aan bij de gangbare mening dat het nationale karakter juist in de zeventiende-eeuwse werken het beste tot uitdrukking werd gebracht. Ook Jeronimo de Vries wees hier al op in zijn geschiedenis uit 1810. "De Nederlander is uit zijnen aard niet veranderlijk, wispelturig, doldriftig dan naar deze, dan weder naar gene staatsgesteltenis; maar geduldig en lijdzaam, totdat hij gewekt en gedwongen wordt, om zich krachtig te doen gelden, en te toonen wat in hem schuilt. Dit heeft hij, niemand zal het ontkennen, bovenal in het laatst der 16de en het begin der 17de Eeuw getoond" (De Vries 1810, dl. 1: 78).

Onder meer Siegenbeek, Van Kampen. De Clercq en Collot d'Escury¹⁹ bevestigden in hun literair-historische werken het nationale karakter van in het bijzonder de zeventiende eeuw. Overigens gold niet exclusief voor literatuur dat de Gouden Eeuw tot voorbeeld werd genomen, maar ook voor andere cultuuruitingen, zoals de schilderkunst.²⁰

¹⁸ Van Eck werd in 1816 aan de 'doorluchtige schole' te Deventer aangesteld als hoogleraar Nederduitsche taal- en letterkunde.

¹⁹ Hendrik Collot d'Escury publiceerde tussen 1824 en 1844 zijn zevendelige *Hollands roem in kunsten en wetenschappen*.

²⁰ De Gouden Eeuw werd beschouwd als het hoogtepunt van de vaderlandse schilderkunst. De negentiende-eeuwse schilderkunst was sterk georiënteerd op de zeventiende eeuw. Dit kwam onder meer tot uitdrukking in de gekozen onderwerpen en de schildertrant. Van Tilborgh & Jansen 1986: 11.

Het streven naar herstel van de nationale identiteit heeft een belangrijke stempel gedrukt op de bestudering en samenstelling van het literaire erfgoed in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Teksten werden geselecteerd op basis van hun bruikbaarheid voor het nationale doel. De inhoud was belangrijker dan de vorm; esthetiek speelde een ondergeschikte rol. Voor de dichter Cats was een belangrijke rol weggelegd als nationaal zedenmeester. Zijn werk werd in de eerste helft van de negentiende eeuw meerdere keren herdrukt.²¹ Ook werd Vadertje Cats in verscheidene redevoeringen gehuldigd. Predikant Jan Kops bijvoorbeeld hield in 1817 een lezing over Cats onder de veelzeggende titel *Redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen*. Cats was volgens hem de perfecte vertegenwoordiger van de *Maatschappij tot nut van 't algemeen* avant la lettre. Hij wist als geen ander via zijn geschriften invloed uit te oefenen op de zedelijke beschaving van de natie: “Van zulk een’ algemeen invloed van eenen Zededichter zullen wij, misschien bij geene natie, een tweede voorbeeld kunnen vinden. Niemand heeft de kunst, om op de zeden des volks te werken, in eene zoo hooge mate als Hij, bezeten” (Kops 1818: 71).

Waar Cats vooral waardering genoot als zedenmeester, zo werden andere schrijvers gewaardeerd vanwege de vaderlandslievende inhoud van hun geschriften. Vooral werken waarin het vaderland tot onderwerp was gekozen konden op veel waardering rekenen. Een voorbeeld is het werk van de zeventiende-eeuwse dichter Johannes Antonides van der Goes *Ijstroom*, oorspronkelijk gepubliceerd in 1671. In de diverse handboeken die verschenen werd het werk vol lof besproken en ook verscheen een nieuwe uitgave in 1828, bezorgd door Pieter Gerardus Witsen Geysbeek, een vurige bewonderaar van zijn werk. Antonides van der Goes gaf in het werk onder meer een beschrijving van de stad Amsterdam. De *Ijstroom* werd belangrijk geacht vanwege de vaderlandslievende inhoud. Van Kampen benadrukte in zijn *Beknopte geschiedenis* het vaderlandse onderwerp van het dichtstuk, dat “stof tot verheerlijking des Vaderlands” (Van Kampen 1821-1826, dl. 1: 356) bood. De zeventiende-eeuwse dichter werd volgens Van Kampen hoofdzakelijk gedreven door vaderlandsliefde.

Hoewel Van Kampen niet blind was voor de gebreken in het werk, had hij veel bewondering voor het werk, vooral vanwege de vaderlandse inhoud. De Clercq schreef in zijn beroemde verhandeling uit 1824 dat Antonides van der Goes tot de weinige dichters behoorde, die bij de lezer een “nationale geestdrift” (De Clercq 1824: 220) opwekten. Gelijk Van Kampen wees ook hij op het belangrijke van het onderwerp van diens *Ijstroom*.

²¹ Zie voor een overzicht van uitgaven Verkruijse 2002.

Een ander werk dat alom waardering genoot vanwege het vaderlandslievende karakter was het werk *De Geuzen* geschreven door de achttiende-eeuwse dichter Onno Zwier van Haren.²² Het werk bestond uit een twintigtal lierzangen en handelde over de periode van Spaanse onderdrukking en de strijd voor vrijheid. Matthijs Siegenbeek beschouwde het werk als een “echt vaderlandsch kunstgewrocht” (Siegenbeek 1826: 259). Van Kampen omschreef Van Haren als een man wiens “geheele ziel gloeide voor yver voor vaderland en vryheid” (Van Kampen 1807: 403). Van *De Geuzen* verschenen in de eerste decennia van de negentiende eeuw diverse edities, waaronder één voor kinderen: *De Geuzen: in vier en twintig zangen, voor de scholen* (1830). Het werk kreeg een belangrijke plaats in de literatuurgeschiedenis vanwege de vaderlandslievende inhoud; op de vorm hadden de literair-historici wel de nodige kritiek (Petiet 2011: 160). Onder meer De Vries, Siegenbeek en Van Kampen bekritiseerden het taal- en stijlgebruik van Van Haren. Dit werd hem echter niet al te zwaar aangerekend, omdat ze het doel van het werk, verheerlijk van het vaderland, zwaarder vonden wegen.

De focus op het nationale bracht met zich mee dat het verleden her en der ook aangepast moest worden. Dat wat niet paste in het nationale vertoog werd verdraaid, genegeerd danwel aangepast. Een voorbeeld is de zeventiende-eeuwse auteur Willem Godschalk van Focquenbroch. Zijn werk genoot in de zeventiende en achttiende eeuw de nodige belangstelling. In de literatuurgeschiedenissen uit de eerste helft van de negentiende eeuw is hij echter nagenoeg afwezig. Zijn losse levenswandel en erotisch getinte literatuur paste niet in het negentiende-eeuwse streven naar zedelijkheid (Petiet 2011: 187-190). De Vries nam slechts zijn naam op in zijn geschiedenis, maar schreef verder niets over hem. Siegenbeek nam in zijn literatuurgeschiedenis uit 1826 wel enkele regels over hem op. Over zijn werk schreef hij dat het getuigde van een “gebrek aan kieschheid en beschaafheid” (Siegenbeek 1826: 181). De hoogleraar ging verder niet in op de persoon Focquenbroch. Van Kampen besteedde eveneens weinig aandacht aan de Amsterdamse dichter in zijn literatuurgeschiedenis. Ook hij was negatief over hem. Witsen Geysbeek schreef een korte bijdrage over de dichter in zijn *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters*. Hij wees op diens ‘losse levenswijze,’ die er volgens hem toe had geleid dat zijn praktijk als geneesheer niet goed liep.

Over zijn poëzie schreef Witsen Geysbeek de volgende voor zichzelf sprekende regels: “Wij willen ons papier niet bezoedelen met voorbeelden van zijn morsige rijmen aan te halen; de lezing van een paar bladzijden van deze zoogenaamde boertige gedichten, die Abraham Bogaert, bij elkander verzameld en in 1696 te

²² Dit werk was in 1769 voor het eerst verschenen onder de titel *Aan 't Vaderland*. In 1771 werd het werk gepubliceerd onder de titel *De Geusen*.

Amsterdam heeft uitgegeven is een waar vomitief voor elk die eenigen smaak en gevoel van het welvoeglijke heeft" (Witsen Geysbeek 1821-1827, dl. 2: 309). Pas in de twintigste eeuw zou de aandacht voor Focquenbroch toenemen. Volgens René van Stipriaan heeft onder meer Willem Frederik Hermans een belangrijke rol gespeeld in de rehabilitatie van de zeventiende-eeuwse dichter (Van Stipriaan 2007).

De overstap van Vondel tot de katholieke kerk zorgde eveneens voor de nodige problemen binnen het protestantse Nederland van de negentiende eeuw. Vooral na 1780 werd Vondels overgang als problematisch ervaren.²³ De letterkundigen negeerden de overstap, incestbeschuldiging aan het adres van Van Haren paste niet bij het beeld dat in de literatuurgeschiedenis van hem werd geschetst als één van de belangrijkste nationale auteurs. De literair-historici zwegen hier dan ook over, of beweerden dat Van Haren er was ingeluisd door zijn dochters (Petiet 2011: 190-192). Alleen door hem neer te zetten als een onschuldig man kon hij zijn positie als *vaderlandse* auteur behouden. Het nationaal belang stond voorop.

4. Conclusies

De belangstelling voor het literaire verleden, die eind van de achttiende eeuw langzaam opkwam, valt niet los te zien van het achttiende-eeuwse achteruitgangdenken. Literair verval, zo werd beredeneerd, bewerkstelligde moreel verval en in het verlengde daarvan nationaal verval. Door een beroep te doen op (onder meer) de vroegere vaderlandse auteurs, vooral de zeventiende-eeuwse dichters, werd getracht hieraan een einde te maken. Vondel, Hooft en anderen werden niet alleen ingezet om de eigentijdse literatuur te verbeteren door middel van navolging, maar ook moesten ze de inwoners doen herinneren aan de glorierijke dagen van de zeventiende eeuw en zo de interesse in het eigen vaderland doen opwekken. Ook kreeg de literatuur een belangrijke rol toebedeeld in het streven naar een nationale eenheid, dat vooral in de periode van het Verenigd Koninkrijk belangrijk werd. Literatuur werd ingezet als verspreidingsmedium van typisch nationale karaktertrekken als godsdienstigheid, vaderlandsliefde en zedelijkheid. De behoefte naar nationaal herstel heeft een behoorlijke stempel gedrukt op de samenstelling van het literaire erfgoed. De nationale identiteit zou vooral in de zeventiende-eeuwse teksten goed tot uitdrukking komen. De focus op het nationale ging dan ook gepaard met een toenemende belangstelling voor de Gouden Eeuw in de eerste decennia. Dit valt af te leiden uit de diverse edities, redevoeringen en verhandelingen die verschenen, maar ook uit de verschillende handboeken waarin de geschiedenis van de literatuur werd vastgelegd. De

²³ Zie hierover ook: Wiskerke 1987-1988.

middeleeuwse literatuur kreeg in die geschiedenis een ondergeschikte rol. Dit hangt samen met de functie die het literaire erfgoed in de eerste helft van de negentiende eeuw kreeg. De oudste teksten verleenden zich hier minder voor. Eind jaren dertig, begin jaren veertig leek de interesse in de middeleeuwse literatuur toe te nemen, als gevolg van een groeiende belangstelling voor de volkscultuur. Desalniettemin werd de zeventiende-eeuwse literatuur gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw beschouwd als het hoogtepunt van de vaderlandse letteren.

Bibliografie

- Berg, Willem van den. 1973. *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Assen: Van Gorcum. 7 april 2013
 <http://www.dbnl.org/tekst/berg018ontw01_01/>.
- _____. 1989. "Over het vaderschap van de Nederlandse Literatuurgeschiedschrijving." *Literatuur* 6. 320-324.
- _____. 1999. "Verbeelding van het vaderland." *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*. Ed. N.C.F. van Sas. Amsterdam: Amsterdam University Press. 309-341.
- Clercq, Willem de. 1824. *Verhandeling van den heer Willem de Clercq ter beantwoording der vraag: welken invloed heeft vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche Taal- en letterkunde, sinds het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen?* Amsterdam: Pieper & Ipenbuur.
- Eck, Cornelis Fransen van. 1817. *Over het aanbevelenswaardige van de beoefening der Nederlandsche letterkunde*. Deventer: J.H. de Lange.
- Grijzenhout, F., and Henk van Veen, eds 1992. *De gouden eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*. Heerlen: Sun/Ou.
- Jansen, Jeroen. 1999. "De cultus van het verleden. Jacobus Scheltema's *Redevoering over de brieven van Pieter Corneliszoon Hooft*." *De as van de romantiek*. Eds K.D. Beekman, M.T.C. Mathijssen-Verkooijen and G.F.H. Raat. Amsterdam: Amsterdam University Press. 89-99.
- Janssens, Guy en Kris Steyaert. 2008. *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830): Niets meer dan een boon in een brouwketel?* Brussel: VUBPRESS.
- Jensen, Lotte. 2008. *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.
- Kampen, N.G. van. 1807. "Verhandeling tot antwoord op de vraag, waarbij verlangd wordt een geschiedkundig onderzoek en beknopte, maar grondige opgave van de lotgevallen der dichtkonst, zoo onder de meest bekende oude als hedendaagsche volkeren, sedert den tyd, dat zy verdienden onder de beschaafde volkeren gerangschikt te worden." *Verhandelingen uitgegeeven door Teyler's Tweede Genootschap* XV. 1-456.
- _____. 1821-1826. *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden, van de vroegste tijden af, tot op het begin der negentiende eeuw*. 3 dln. 's Gravenhage: Wed. J. Allart & comp.

- Kloek, J.J. 1997. *Een begrensde vaderland. De roman rond 1800 tussen nationaal karakter en internationale markt*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. 7 april 2013 <http://www.dbnl.org/tekst/kloe003begr01_01/>.
- Koopmans, Rinse. 1804a. "Redevoering over Dirk Rafelsz. Kamphuizen." *Vaderlandsche letteroefeningen* 44. 481-498.
- _____. 1804b. "Tweede redevoering over Dirk Rafelsz. Kamphuizen." *Vaderlandsche letteroefeningen* 44. 529-552.
- _____. 1809a. "Constantyn Huygens, Ridder, Heer van Zuylichem enz. als mensch beschouwd." *Vaderlandsche letteroefeningen* 49. 141-163.
- _____. 1809b. "Constantyn Huygens, Ridder, Heer van Zuylichem enz. als dichter beschouwd." *Vaderlandsche letteroefeningen* 49. 181-205.
- Kops, Jan. 1818. "Redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen." *Proeven van uiterlijke Nederlandsche welsprekendheid, in navolging van P. Francius: Benevens eene redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen*. Haarlem: Wed. A. Loosjes Pz. 61-121.
- Lulofs, B.H. 1845. *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde of Proeven uit Nederlandsche schriften der dertiende en veertiende eeuw*. Groningen: Oomkens.
- Mathijssen, Marita. 2011. *Het uitwendige schrijverschap. Jacob van Lennep als publieke figuur*. Amsterdam: Februari Boekhandels.
- Petiet, Francien. 2011. "'Een voldingend bewijs van ware vaderlandsliefde' De creatie van literair erfgoed in Nederland, 1797-1845." Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Rock, Jan. 2010. *Papieren monumenten: over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863*. n.p. n.p.
- Sas, N.C.F. van. 2004. *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Scheltema, Jacobus. 1807. *Redevoering over de brieven van Pieter Corneliszoon Hooft*. Amsterdam: Jan ten Brink.
- Siegenbeek, Matthijs. 1800. *Twee redevoeringen van Matthys Siegenbeek, gevolgd door aanmerkingen, tot het onderwerp der laatste betrekkelijk*. Leyden: L. Herdingh.
- _____. 1826. *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Haarlem: De Erven François Bohn.
- _____. 1997. *Redevoering over het openbaar onderwijs in de Nederduitsche welsprekendheid*. Uitgegeven en ingeleid door Korrie Korevaart. Hilversum: Verloren.
- Simons, Adam. 1820. "Herinnering aan het tijdvak van Frederik Hendrik, bijzonder met betrekking tot de Nederduitsche poëzij." *Mnemosyne. Mengelingen voor wetenschappen en fraaije letteren* VIII. 291-314.
- Stipriaan, René van. 2007. "De mythe van de miskennis of de grillige roem van Willem Godschalk van Focquenbroch." *Fumus* 5. 29-39.
- Tilborgh, Louis van, en Guido Jansen, eds. 1986. *Op zoek naar de Gouden Eeuw. Nederlandse schilderkunst 1800-1850*. Zwolle: Uitgeverij Waanders.
- Verkruisje, Piet. 2002. "'Bij Cats hoeft men zijn gezichtszenen zoo sterk niet te spannen', of: hoe zit het nu echt met de consumptie van Cats." *Oerteksten*. Eds Joep Leerssen and Marita Mathijssen. Amsterdam. n.p. 141-150.
- Vries, Jeronimo de. 1810. *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*. Amsterdam: Johannes Allart.

- _____. 1835. *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*. Amsterdam: P. Meijer Warnars.
- Vries, Marleen de. 2001. *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*. Nijmegen: Vantilt.
- Wiskerke, Evert M. 1987-1988. "Visies op de katholieke Vondel 1780-1850." *Spektator* 17. 447-456.
- Wiskerke, Evert M. 1995. *De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur tussen 1780-1813*. Hilversum: Verloren.
- Witsen Geysbeek, P.G. 1821-1827. *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek der nederduitsche dichters*. Amsterdam: C.L. Schleijer.